

IV. Література XX ст.

Тема 28. Валер'ян Підмогильний (1901 — 1937)

Біографічні відомості

Валер'ян Петрович Підмогильний народився 2 лютого 1901 р. в с. Чаплі під Катеринославом (тепер Дніпропетровська обл.) в селянській родині. Він працював учителем у Павлограді та Катеринославі. Був одним із засновників літературної групи «Ланка» (з 1926 р. - МАРС (Майстерня Революційного Слова). У грудні 1934 р. письменник був заарештований та ув'язнений. 3 листопада 1937 року В. Підмогильного було розстріляно.

В. Підмогильний багато перекладав, зокрема твори Вольтера, Д. Дідро, О. де Вальзака, А. Франса, Г. де Мопассана, Г. Флобера та ін.

Активно займався письменник і проблемами функціонування української мови, уклавши разом із Є. Плузником словник «Фразеологія ділової мови», який видавався 1926 та 1927 рр.

Популярність і визнання приніс В. Підмогильному роман «Місто» (1928).

Прозу В. Підмогильного можна назвати інтелектуально-психологічною. Світогляд письменника сформований під впливом зарубіжної класичної літератури XX ст. та найяскравіших представників західноєвропейської філософії поч. XX ст.: З. Фрейда, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера.

«Коли б хтось із читачів оцих моїх літературних спогадів та запитав мене, кого з молодих українських письменників двадцятих-тридцятих років я вважаю найбільш інтелектуально заглибленим, душевно тонким або, по простому кажучи, найбільш інтелігентним, то я б ні на хвилину не задумався і відказав: - Валер'яна Підмогильного». (Ю.Смолич)

Особливості творчої манери В. Підмогильного:

1. Сухість, а іноді й протокольність розповіді;
2. заглиблення в психологічні й побутові деталі;
3. тон вибагливої іронії, сатири й скептицизму;
4. засіб холодного наукоподібного розтину суспільних явищ і окремих людських характерів, ушляхетнення людини і вияв розуміння до її слабостей;
5. філософський критицизм;
6. звернення до тем краси, моралі, мистецтва, людини і громади, людини і революції;
7. характери героїв розкриваються поступово, через художнє дослідження поведінки, дій, вчинків;
8. деталі, описи, герої нерідко контрастні (духовність і внутрішня пустка, дійсність і мрії тощо);

9. новий тип героя, схильного до рефлексії, самоспоглядання, зосередження на власній особі.

Роман «Місто»

Історія написання:

1929 р. В. Підмогильний так пояснив свій задум щодо створення роману: «Написав «Місто», бо люблю місто і не мислю поза ним ні себе, ні своєї роботи. Написав ще й тому, щоб наблизити, в міру змоги, місто до української психіки, щоб сконцентрувати його в ній. І коли мені частина критики закидає «хуторянську ворожість» до міста, то я собі можу закинути тільки невдячність проти села. Але занадто вже довго жили ми під стріхами, щоб лишатись романтиками їх».

Жанр твору

Роман «Місто» - перший урбаністичний роман в українській літературі, з новими героями, проблематикою та манерою оповіді.

Урбанізація 1) процес зосередження населення, економічного та культурного життя в містах; 2) поширення рис і особливостей міського життя.

Соломія Павличко у монографії «Дискурс модернізму в українській літературі» зазначала, що роман «Місто» належить до нового для української літератури типу інтелектуального роману.

Критик Ю.Шевельов назвав роман «Місто» «першим справжнім прозовим романом» ХХ століття та вважав його «однією з вершин української прози і дороговказом для її дальшого розвитку».

Деякі критики вважали роман автобіографічним, а висловлювання героя ототожнювали з автором, проти чого в пресі застерігав В.Підмогильний своїх читачів. Хоча, звичайно, були прототипи деяких героїв: в образі поета Вигорського вгадуються риси Є. Плужника, а в образі маститого критика - М.Зерова.

У романі відбилосся освоєння В. Підмогильним європейської літератури, зокрема творів «Батько Горіо» Бальзака, «Любий друг» Мопассана, «Кандід» Вольтера.

Отже, жанр роману - інтелектуально-психологічний.

Персонажі роману

Степан Радченко - головний герой;

Надійка - дівчина з села;

Левко - студент;

Ганнуся та Нюся - товаришки Надії;

Лука Гнідий - хазяїн;

Тамара Василівна (Мусінька) - дружина крамаря, у якого жив Степан, його коханка;

Максим - їхній син;

Борис Задорожній - студент, товариш Степана;

Зоська - міська дівчина, кохана Степана;

Рита - балерина;

Вигорський - поет, товариш Степана.

Епіграф до роману

«Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола: як тварина - людина їсть і п'є: як тварина - вона множитья і як тварина - викидає; як янгол - вона має розум, як янгол - ходить просто і як янгол - священною мовою розмовляє» (Талмуд. Трактат Авот).

«Як можна бути вільним, Евкріте, коли маєш тіло?» (А.Франс, «Таїс»).

Тема та ідея, «Місто» - це перший у пореволюційну добу роман європейського рівня про селянську українську молодь, яка, розбурхана революцією, на початку 20-х років тисячами потягнулась у чужі колись її міста. І пішла вона туди, щоб виконати покладену на неї історією подвійну місію:

а) «вийти в люди», опанувати колись недосягну науку, набути певний фах і створити нові загони свідомої державно-творчої української інтелігенції;

б) завоювати і зробити своїм зрусифіковане українське місто, влити в нього свіжу селянську кров, зліквідувати антагонізм між українським містом і селом.

Стислий переказ твору Частина перша

Степан стояв на палубі корабля, що плыв до Києва по Дніпру, оглядав береги, прощався подумки з рідним селом, селами, що виднілися на березі. Він їде до великого міста, щоб учитись і жити, щоб здійснити свою давню мрію. Разом із ним їхали вчитися односельці Надія та Левко.

Степан мав дядькового листа до знайомого крамаря. Коли хлопець знайшов крамареву хатину на Подолі, той байдуже зустрів його й запропонував перебути в столярній майстерні поруч із коровами. Степан спав на голих дошках, їв черствий хліб із салом, ходив далеко за місто на Дніпро, де була чистіша вода, щоб умитися чи скупатися. В інституті, куди вік прийшов за направленням, треба було пройти приймальну комісію, оформити документи. Хотів улаштуватися на роботу, але, незважаючи на Степанові заслуги перед революцією, його ніхто не чекав. Хлопець відвідав Левка, позаздрив його затишній кімнатці. Навідався до Надійки, яка приваблювала його все більше й більше. Нарешті він блискуче склав екзамени, отримав стипендію. Треба було шукати житло, Прийшов господар і сказав, що Степан може залишитися в них, спати на кухні й мати обід, якщо доглядатиме за коровами, носитиме воду й допомагатиме хазяйці по господарству. Хлопець із радістю залишився. Тепер на зекономлену стипендію він зможе купити собі пристойний одяг.

Блукаючи вулицями, Степан Радченко думав, що він, як і Левко, одержить у місті освіту, стане культурною людиною і повернеться на село, привезе туди нове життя. А місто й городяни - це так, старий порох, який треба стерти. Раптом хлопець озирнувся й побачив місто вночі, що сяяло вогнями, перекочувалося людськими хвилями, гукало голосом візників і гудками авто. Увесь гарно вдягнений натовп здався йому безглуздом і нікчемним.

Надійка жила на квартирі з подругами. Там збиралася компанія. Один із юнаків запропонував піти всім разом на літературну вечірку. Письменники читали зі сцени свої твори, їм аплодували, а Степан із заздрістю думав, що й він би хотів бути автором, чути оплески й вітання на свою адресу.

І вирішив, що напише про свою бритву. Як він, перебуваючи у складі невеликого загону повстанців, потрапив у полон до денікінців, як відкупився у черкеса бритвою, як потім той солдат був убитий і Степан знову забрав свою бритву. «Долю своєї бритви він підніс до історії громадянської війни, зробив її символом виборюваної влади».

Коли завершив роботу над оповіданням, то підписався Стефаном. Поніс свій твір знаменитому критикові, виступ якого чув на літературному вечорі, але той не захотів із ним навіть розмовляти. Степан був принижений і знищений. Безцільно блукав вулицями, зайшов до Надійки. Та радісно зустріла його, пішли в парк. Похмурий і розлючений, він грубо взяв дівчину за руку, та розплакалася. Тоді Степан сказав, що він іде назавсім. Потім довго мучився, потім зухвало подумав, що, мовляв, не він, так другий. І був ображений, ніби Надійка була винною, що його любов до неї виявилася фальшивкою.

Степан познайомився із сином господарів Максимом, який виявився культурною, освіченою й розчарованою вкоханні людиною. Радченко пішов до інституту й із запалом кинувся до науки. Багато в дечому він був уже на голову вищий від однокурсників. Писав ще оповідання. Якось похвалився землякові Борису, який учився в інституті на відділенні цукрової промисловості. Той порадив послати твори до журналів, що він і зробив.

Уночі до Степана стала приходити господиня дому Тамара. Розповідала про своє нещасливе подружнє життя. Син якось дізнався, назвав Радченка нічним злодієм. Хлопці побилися, і Максим зовсім пішов з дому.

Степан добре засвоїв математичні науки, а от з українською мовою було важкувато. Тоді він засів за підручники й швидко все надолужив. Професор, який приймав екзамен, був здивований і задоволений. Дізнавшись, що студент має матеріальну скруту, порадив йому піти працювати - викладати на курсах української мови (їх багато відкрилося для держслужбовців у період українізації), і дав листа з рекомендацією до голови лекторського бюро. Степану дали роботу, але зауважили, що в лектора має бути відповідний одяг. Тепер, коли зміцнів його бюджет, він подумав, що досить йому займатися коровами й дровами. Купив собі новий одяг, старий спалив і пішов від своєї «Мусіньки» в кімнатку, яку запропонував Борис.

На курсах Степан познайомився з попереднім лектором. Ним виявився поет Вигорський, якого він бачив на літвечірці. З того часу вони потоваришували.

Частина друга

Позбувшись злиднів, Степан продовжував жити просто - ходив . купатися на Дніпро, вранці пив молоко, обідав у нархарчі (закладі народного харчування), увечері перекушував так само без великих розкошів. Склав собі жорсткий розпорядок дня й зайнявся вивченням літератури. Потім упорядковував свої знання, розкладаючи в голові по полицках, як колись книжки у сільбудівській книгозбірні. Узявся вчити також англійську та французьку мови. Увечері робив вправи за системою лікаря Анохіна й відчував стрункість своїх думок та епікурейську радість.

Одного разу Степанові прийшов лист від Вигорського, який мандрував Україною. Той повідомив, що послав його оповідання в журнали. Степан схопився, вискочив на вулицю й купив у кіоску журнали. Там були надруковані твори, підписані його ім'ям.

Відчув щастя. Він — письменник! Пішов у кафе, на концерт, купив купу лотерейних квитків, але нічого не виграв, тільки зібрав біля себе натовп здивованої публіки. Раптом вихопилася якась дівчина, взяла квиток, виграла дитячу соску й під радісний гук та оплески юрби вручила її Степанові. Так він познайомився із Зоською.

Фортуна йому посміхалася. З харківського журналу прийшов йому гонорар і запрошення писати ще. Дівчина Зоська, непередбачувана, дивна та невгамовна, подобалася йому все більше. Він приходив до неї часто, дарував квіти, цукерки, водив у кіно й театри й урешті-решт домігся її прихильності. Якось в одному ресторані

Степан зустрів сина своєї колишньої господині Максима. Із скромного хлопця він перетворився на завзятого пияку й розпусника.

Зайшовши до редакції журналу за гонораром, Степан побачив, як там проводять дискусії молоді літератори. Незабаром і він прилучився до них, але поки що слухав, скромно відмовчувався.

Навчання в інституті він покинув. Набрал годин лекцій на курсах, з тривогою очікував відповіді з журналів, куди послав свої оповідання. А її все не було. Аж ось прийшло повідомлення, що його збірка до друку ухвалена, гонорару пропонується 350 карбованців!

У літературних колах спочатку Степана просто терпіли, трохи згодом звикли, потім «він симпатії деякої набув своєю лагідністю і, заходячи, міг уже почути приязний вигук: «А, от і Радченко!»

Якось до Степана прийшов Борис, сказав, що одружився з гарною дівчиною. З його опису Степан зрозумів, що то була Надійка. Хлопцеві чомусь стало прикро.

Незабаром вийшла збірка оповідань Стефана Радченка. А тут звільнилася посада секретаря в журналі. Кожна група висувала свого, пройшла ціла баталія. Як вихід, взяли Радченка - нейтральну особу, котра подавала надію на себе впливати.

Степан з усією енергією кинувся до роботи. Наводив лад у редакційному господарстві, читав листи, рукописи, наглядав за друкарнею, приймав відвідувачів. «Новий секретар був з усіма незмінно й спокійно ввічливий. Він був певний в обіцянках, точний у словах, прекрасно розумів, що кому можна й треба сказати в літературній, завжди важкій атмосфері, силкуючись в міру змоги бути добрим вентилятором».

Степанові захотілося більш затишної кімнати. Роботи в нього додалося, коли обрали до культкомісії місцевому. Усе важче було викроювати час для побачень із Зоською. Якось у пориві почуттів, коли вони зустрілися на квартирі в подруги, Степан запропонував Зосьці вийти за нього заміж. Та погодилася. Удома уявив, що хтось постійно буде зазіхати на його час, увагу, думки, що романтика перетвориться в прозу, дитяче вередування й сварки. Почав картати себе за дурість і вирішив порвати із Зоською. На вечірці в подруги він прямо сказав їй про це, але не пішов, а став одверто й зухвало залицятися до інших жінок, познайомився з красунею, актрисою з Харкова Ритою, що приїхала до батьків.

У Степана зародилася думка написати великий твір про людей. Він уже уявляв собі той твір, бачив його струнку будову, чув голоси людей. Сів, із легкістю написав перший розділ. Але далі, скільки себе не змушував, нічого не виходило. Не писалося. Молодого автора охопив розпач. Минали дні за днями, а справа не рухалася. Степанові захотілося побачити Зоську, перепросити її, помиритися з нею. Коли він пішов до дівчини, то сусідка сказала, що Зоська отруїлася й померла. Хлопця охопив ясах. Прийшов комісіонер і повідомив, що знайшов для Степана квартиру таку, як той хотів. Кімната в семиповерховому будинку з ліфтом виявилася чудовою. Молодий письменник переїхав туди, обставив

меблями, як хотів, але все там здавалося йому чужим. Нудьга його не кидала. Якось зустрів односельця Левка. Той вивчився і тепер їхав працювати на Херсонщину, говорячи, що тут, у місті, йому все чуже - і люди, і життя! Згадав про степ. Радченкові теж пригадалися степ і село, і він вирішив, що і йому треба їхати звідси. Потім захотів розшукати Надійку, побачитися з нею. Пригадав адресу, яку казав йому Борис, і пішов. Надійку він ледь упізнав. Це була жінка, що розмовляла з ним «прикро, певно, погордо», її розповніла фігура вказувала на те, що Надійка чекала дитину. З тяжким серцем і гнівом Степан вийшов із дому, питаючи себе, навіщо він приходив сюди, до цієї міщанки. Потім заспокоївся, пішов по вулиці. І раптом зустрів свою знайому, красуню Риту. Йому здалося це щастям і розрадою. Коли розставалися, то пообіцяли одне одному зустрітися завтра. Юнак побіг по сходах, не чекаючи ліфта, у квартиру, відчинив вікно й послав містові, що прослалося вниз, свій поцілунок. Сів за стіл і став писати свою повість про людей.